

למשמעות הביטוי: "חומרא יתירה" בדברי הרמב"ם

מדין תורה אשה שראתה דם שיצא מרחמה במהלך שבעת 'ימי הנידה' היא טמאה ואסורה לבעלה עד תום שבעה ימים מתחילת ראייתה. בסיומם, ובתנאי שהדם פסק, היא טובלת ונטהרת (ויקרא טו, יח; יח, א-ה; יט, כד-ל). אם היא תראה דם במשך יום או יומיים במהלך אחד עשרה 'ימי הזיבה' שנספרים מתום שבעת 'ימי הנידה' היא צריכה לספור יום אחד נקי ללא דם, ואחר כך היא טובלת ונטהרת. אשה שרואה דם במשך שלושה ימים רצופים במהלך אחד עשרה 'ימי הזיבה' צריכה לספור שבעה ימים נקיים, ללא שום דימום, אחר כך היא טובלת ונטהרת; אשה זאת נקראת זבה גדולה (ויקרא טו, כה; כח-לא).

אולם בשל צרות הגלות, ובשל העובדה שחכמים ראו שחישוב מחזורי הימים של שבעה ימי נידה ואחד עשר ימי הזיבה הוא מורכב ומסובך, ונשים עלולות לטעות ולהתבלבל בין דם נידה לדם זיבה, החמירו חכמים ותיקנו שכל דם שהנשים תראינה בכל זמן שהוא במשך יום או יומיים יחייב אותן להחשיב את עצמן כנידות, דהיינו לחכות שבעה ימים מתחילת ראיית הדם, ואז אם הדם פסק האשה טובלת ונטהרת; ומשלושה ימים ומעלה - הן תמיד כזבות 'גדולות', וצריכות לספור שבעה ימים נקיים. בהמשך הוסיפו והחמירו הנשים על עצמן כי כל הנשים שתראינה דם בכל זמן שהוא תספורנה שבעה ימים נקיים כדין זבות, לפני שתטבולנה וטיטהרנה. חומרא זו נקראת "חומרא דרבי זירא", מאחר שהוא זה שמעיד על החומרא הנוספת שקבלו על עצמן בנות ישראל.

וכך מבוארים הדברים הדברים במסכת נידה (סו, א):

"אמר רב יוסף אמר רב יהודה אמר רב, התקין רבי בשדות: ראתה יום אחד - תשב שישה והוא, שנים - תשב שישה והן, שלושה - תשב שבעה נקיים. אמר ר' זירא: בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל - יושבות עליה שבעה נקיים."

במסכת ברכות (לא, א) מובאת חומרא זו כדוגמא ל'הלכה פסוקה':

"תנו רבנן: אין עומדין להתפלל לא מתוך דין, ולא מתוך דבר הלכה, אלא

1 'שדות' שם מקום. התקנה תוקנה בשל העובדה שהיו מקומות שלא היו שם תלמידי חכמים ולא ידעו להבחין בין דם נידה לדם זיבה (ע"פ רש"י).

מתוך הלכה פסוקה. והיכי דמי הלכה פסוקה? אמר אביי: כי הא דרבי זירא, דאמר רבי זירא: בנות ישראל החמירו על עצמן, שאפילו רואות טיפת דם כחרדל - יושבות עליה שבעה נקיים".

הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פרק יא הלכות ג-ד), סקר את השתלשלות ההלכה בעניין זה:

"בימי חכמי התלמוד נסתפק הדבר הרבה בראיית הדמים, ונתקלקלו הווסתות, לפי שלא היה כוח בכל הנשים למנות ימי נידה וימי זיבה, לפיכך החמירו חכמים בדבר זה וגזרו שיהו כל ימי האישה כימי זיבתה, ויהיה כל דם שתראה ספק דם זיבות. ועוד החמירו בנות ישראל על עצמן **חומרא יתירה** על זה, ונהגו כולם בכל מקום שיש ישראל שכל בת ישראל שרואה דם, אפילו לא ראתה אלא טיפה כחרדל בלבד ופסק הדם, סופרת לה שבעה ימים נקיים, ואפילו ראתה בעת נידתה, בין שראתה יום אחד או שנים או השבעה כולן או יתר, משיפסוק הדם סופרת שבעת ימים נקיים כזבה גדולה וטובלת בליל שמיני אע"פ שהיא ספק זבה, או ביום שמיני אם היה שם דוחק כמו שאמרנו, ואח"כ תהיה מותרת לבעלה".

מדובר אם כן על שתי קומות. הקומה הראשונה - חכמים החמירו שכל דם שאישה תראה יחשב כדם נידה או זיבה, החמור שביניהם, על פי כללי הלכות נידה וזיבה. הקומה השנייה - נשות ישראל הוסיפו וקבלו על עצמן לנהוג כזבות גמורות ('גדולות') גם אם ראו טיפת דם בודדת קטנה, אפילו בגודל של גרגיר חרדל. הרמב"ם המשיך ותיאר שם חומרות נוספות על יולדת ודם בתולים (הלכות ה-ט) וסיים (הלכה י):

"כל הדברים האלו חומרא יתירה שנהגו בה בנות ישראל מימי חכמי התלמוד, ואין לסור ממנה לעולם".

רש"י (ברכות שם ד"ה הלכה פסוקה) התמקד בביטוי של הגמרא: "הלכה פסוקה - שאינה צריכה עיון". למרות שזוהי תקנה חדשה - היא ברורה ומקובלת, ואין מה להרהר ולעייין בה. הרמב"ם הדגיש את הביטוי: "החמירו על עצמן" והגדיר אותה "חומרא יתירה", דהיינו חומרא נוספת שהתקבלה באופן מוחלט כש"אין לסור ממנה לעולם".

הביטוי "חומרא יתירה"

הביטוי "חומרא יתירה" התפרש בטעות אצל כמה כותבים כחומרה מיותרת, חומרא מוגזמת, חומרה בעלמא, חומרה שרק מדקדקים במצוות מקפידים עליה, ועוד כהנה. פרשנות מוטעית נוספת מסבירה את דברי הרמב"ם ש'אין לסור ממנה לעולם' כהדגשה לכך שאמנם אסור לבטל חומרה זו למרות שבבסיסה זוהי חומרה

מיותרת ומוגזמת. על פי פרשנויות מוטעות אלו פרסמו כמה כותבים את דעתם שיש מקום או אפשרות להקל היום בהלכות אלו בנשים עם מחזור קצר הגורם ל'עקרות הלכתית', ובמקרים נוספים אחרים שבהם הלכות נידה המקובלות גורמות לזוגות צער או קשיים.

אולם הפירושים הללו אינם נכונים כלל. עיון בשימוש במילה "יתירה" במשנה תורה לרמב"ם מלמד על משמעות הפוכה, 'יתירה' במשמעות של: חזקה, גדולה, מחייבת וכד'.

הרמב"ם משתמש בשני מקומות נוספים בביטוי "חומרה יתירה" (הלכות שגגות ט, ט; הלכות טומאת צרעת י, יב) במשמעות דומה לשימושו כאן באשר לחומרה שהנשים קבלו על עצמן. גם בהקשרים אחרים הרמב"ם השתמש בביטוי "יתירה" במשמעות של: גדולה, חזקה, מחייבת, וכלל לא במשמעות של עניין מיותר או מוגזם. להלן כמה דוגמאות:

1. הלכות ספר תורה (פרק י, הלכה ב): "ספר תורה כשר נוהגין בו **קדושה יתירה**".

2. הלכות איסורי ביאה (פרק כב, הלכות כ- כא): "ראוי לו לאדם לכופף יצרו בדבר זה ולהרגיל עצמו **בקדושה יתירה** ובמחשבה טהורה ובדעה נכונה כדי להינצל מהן, ויזהר מן הייחוד שהוא הגורם הגדול..."

3. הלכות סוכה ולולב (פרק ה, הלכה יב): "אף על פי שכל המועדות מצוה לשמוח בהן, בחג הסוכות היתה שם במקדש **שמחה יתירה**, שנאמר: 'ושמחתם לפני ה' אלוקים שבעת ימים' (ויקרא כג, מ)."

4. הלכות תעניות (פרק ב, הלכה טו): "הרי שרבו עליהן גשמים עד שיצרו להן הרי אלו מתפללין עליהן, שאין לך **צרה יתירה** מזו שהבתים נופלין ונמצאו בתיהן קבריהן".

5. הלכות כלי המקדש (פרק ה, הלכה ג): "וחייב כהן גדול לנהוג כבוד בעצמו, ולא יקל בעצמו עם שאר העם ולא יראו אותו ערום לא בבית המרחץ ולא בבית הכסא ולא כשמסתפר, שנאמר: 'הכהן הגדול מאחיו', מלמד שנוהגין בו **גדולה יתירה**".

ההקשרים הם: קדושה, שמחה, צרה וגדולה, והצירוף של המילה "יתירה" להקשרים הללו מעצים את כוחם וייעודם.²

2 ראה עוד: רמב"ם הל' מאכלות אסורות יב, כז; הל' פרה אדומה ב, ד; הל' שאר אבות הטומאה ב, ח ועוד.

הקול הנשי - בנות ישראל החמירו

לעיתים נשמעת טענה שאת ההלכות מעצבים רבנים - גברים, גם בתחומים ששייכים לנשים ולעולמן, והפסיקות והקביעות נעשות בלי לשמוע את קולן. מבלי להתייחס לגוף הטענה³, זאת דוגמא, אולי יחידה, שקולן של הנשים הוא זה שקבע את החומרה הזו. לא ברור איך התגבשה והתפשטה החומרה הנשית הזו, ואיך ידע ר' זירא להורות שזו חומרה שהתקבלה ע"י כל נשות ישראל או לפחות ע"י רובן בכל מקום שהן, אבל כנראה היה קול נשי חזק שביקש להקפיד עוד במעלות הצניעות והטהרה, על אף שהדבר בא על חשבון הקשר הזוגי, שהרי נוספו ימים בהם בני הזוג אסורים זה לזו.

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה ברכות שם) מסביר איך חומרה זו שיסודה במנהגן של בנות ישראל ואומצה ע"י חכמים - מחייבת ללא עוררין:

"שזהו המנהג שנהגו בה היום בכל מקומות ישראל, מפני שחומרה זו אף על פי שבנות ישראל הן הן שהחמירו, וחששות רחוקות הביאום לכך, קבלוה חכמים מהם וקיימו את דבריהם ועשאוה כהלכה פסוקה שאין עליה תשובה, והוא העניין שקראוה בכאן הלכה פסוקה".

הראי"ה קוק (פנקסי הראי"ה, א, סעיף מב, עמ' לג-לד) הסביר את המשמעות העמוקה של הלכות ההרחקה הללו ועל הרושם שלהם לחיי הזוגיות, ולהפנמת ערכי הצניעות והקדושה:

"יסוד איסור נידה הוא... להגדיל ערך חיי המשפחה בחידוש החיבה והאהבה, שביותר היא צריכה לכך בעת שהיא מתעסקת בטיפול ובגידול בנים. עם זה הוא מרומם את הנפש, ומגדיל יראת ה' ואהבתו וכובד דת קודשנו ורושמה האדיר העמוק בנפשות. זה הרושם הנאצל שאין דומה לו שפועל על הבית הישראלי, חידוש היתר האשה לבעלה דווקא ע"י ההכנה התורית המתארכת בשבעה נקיים, וגומרת בטבילה כשרה כדת. אין לשער ערכו הגדול לנצחיות ישראל ולעומק רוחו ורגשי קודש העמוקים החודרים עמוק בלב דור נולד ע"י פעולה נאדרה בקודש הזאת.

...רושם הקדושה התורית לא יתקיים כי אם בהיכנס הדבר כולו בערך תורי, שהוא ערך כללי המקיף לא ענייני יחיד, ולא ענייני דור אחד, כי אם ענייני דורות עולמים, שצריך היקף כולל מאוד עד קפידיא של נגיעה קלה בפרטים... למשל, טיפת דם כחרדל מצד הערך ההגייני אולי לא היה בזה קפידיא, אבל ברבים, ובדורות רבים, כיון שנפרץ ערך השיעור ותורת כל אחד ניתן בידו,

3 וכאילו פוסקי ההלכה כופפים את דעתם תמיד לדעת הגברים...

ישוב הדבר האדיר שהוא חומה לשמירת הגופניות והרוחניות של עמנו ושל כלל האנושיות".

ימי ההרחקה מגדילים את האהבה והרצון להתקרב. הארכת הימים ע"י קבלת חומרת הנשים העצימה את הדבר עוד. היה צורך בשותפות של נשים רבות לאורך דורות כדי שהפעולה תשפיע, ולטווח ארוך ותיצור את הרושם הראוי. אמותינו ואמות אימותינו שמרו בהקפדה ובקנאות על הרחקה זו, ובתנאים קשים מאוד. כדברי הרמב"ם, זו היא חומרה ש"אין לסור ממנה לעולם", ולו רק בגלל הרושם האדיר שהסכמה והקבלה של הנשים הביאה לעולם, בהערכה אחרת ומעמיקה של חיי צניעות וקדושה.